

“Tanzimatçılığın İflası: Meşrutiyet Dönemi Basınında Türkçü Aydınların Tanzimat Eleştirisi (1912-1918)

Nergiz AYDOĞDU*

Öz

II. Meşrutiyet Dönemi basınında Türkçülük ideolojisinin öncüleri, Tanzimat reformlarını amaç, kapsam, yöntem ve sonuçları bakımından eleştirmiş, Tanzimat Dönemi yenileşme politikalarını izlenmemesi gereken bir yol olarak değerlendirmiştir. Türkçü aydınların metinlerinde, Fransız aydınlarının tesirinde kalan Tanzimat Dönemi bürokrat sınıfının yapmış olduğu düzenlemeler, derinliksiz bir bilgi birikimi ile yapılmış, milli ruha ve milli hayata aykırı uygulamalar olarak görülmüş, taklidi bir reform fikrinin eseri olarak nitelenmiştir. Söz konusu politikalar, Türk halkının mevcut durumunu kötüleştiren icraatlar olarak da eleştirilmiştir. Bu çalışmada Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Fuad Köprülü gibi Türkçü aydınların *Tasvir-i Efkâr*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua*, *Sırat-ı Müstakim* gibi yayın organlarında “Tanzimatçılık aleyhine” kaleme aldığı yazılar değerlendirilecektir. Söz konusu aydınların eserlerinde, bir “karşı-model” olarak Tanzimat’ı kurgulama biçimleri, yenileşmenin kapsam ve yöntemine ilişkin öneri, yaklaşım ve eleştirileri karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Türkçülük, Modernleşme, Batı Taklitçiliği, Türk kimliği.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nergiz.aydogdu@klu.edu.tr Orcid No. 0000-0003-4651-2629

The Bankruptcy of Tanzimatism: The Criticism of Tanzimat by Turkish Intellectuals in the Press of the Constitutional Period (1912-1918)

Nergiz AYDOĞDU

Abstract

In the press of the Second Constitutional Era, the pioneers of the Turkism ideology criticized the Tanzimat reforms in terms of their aim, scope, method and outcomes, and regarded the reform policies of the Tanzimat period as a path not to be followed. In the texts of Turkish intellectuals, the regulations made by the bureaucrats of the Tanzimat period, who were under the influence of the French intellectuals, were seen as the practices that were performed without a deep knowledge and that were against the national spirit and national life, and were described as the work of an imitative reform idea. These policies were also criticized as the actions that worsened the current situation of the Turkish people. In this study, the articles written by the Turkish intellectuals such as Ziya Gökalp, Yusuf Akçura and Fuad Köprülü “against the Tanzimatism” in publications such as *Tasvir-i Efkar*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua*, *Sırat-ı Müstakim* will be addressed. The ways by which these intellectuals construct the Tanzimat as a “counter-model” and their suggestions, approaches and criticisms regarding the scope and method of reforms will be examined comparatively.

Keywords: Tanzimat, Turkism, Modernization, Imitation of the West, Turkish Identity.

Giriş: Yeni Osmanlılardan Türkçü Aydınlara Tanzimat Eleştirisi

Tanzimat Dönemi’nde Osmanlılık politikası, siyasi yöneticilerce dağılma sürecini engellemeye dönük pragmatik bir araç olarak kullanılmıştır.¹ Aynı zamanda, Tanzimat dönemi modernleşme politikaları dönemin aydınları tarafından Avrupa tesirinde gelişmiş, idarecilerin kişisel çıkar ve işbirlikleri çerçevesinde şekillenen düzenlemeler olarak görülmüş, eleştirilmiştir.² Balkan savaşlarının doğurduğu siyasi atmosfer, kaybedilen savaş ve topraklar yenileşmeye dair izlenen politikaların sorgulanmasına neden olmuş, Tanzimat dönemi politikaları Osmanlı Devleti’nin dağılma süreci problemlerinin temel saiki olarak nitelendirilmiş, siyasi iktidara ve Osmanlılık siyasetini savunan çevrelere karşı bir tenkit aracı olarak kullanılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi aydınları, Tanzimat Dönemi siyasi kadrolarını yanlış hesap yapmak, Müslüman-Türk tebaayı ihmal etmek, sathî bir Batılılaşma programı uygulamak gibi başlıklar altında eleştirmişlerdir. Yeni Osmanlılar tarafından temelleri atılan Tanzimat eleştirileri, Türkçü aydınlarca farklı bakış açıları ve müzakere araçları eklenerek derinleştirilmiştir.³

Balkan Savaşı’nın Osmanlı Devleti açısından başarısızlıkla neticelenmesi, Osmanlı kimliğini Türklüğün önüne koymakta bir sakınca görmeyen aydınların “Osmanlılık” idealinden Türkçülük ideolojisine yönelmesine neden olacaktır. Askerî başarısızlıklar, aydınlar açısından hükümete yönelik ortak söylemlerin gelişmesine yol açmıştır. Siyasi olarak ilk Türkçü yayınların, İslamcı düşüncenin yayın organlarında, *Sırat-ı Müstakim*’de başlamış olması, Türkçü ve İslamcı aydınların Tanzimat politikalarına ve yenileşmeye dair ortak fikirlerinden kaynaklanır. İslamî düşünce ve yaşayışta geleneksel teamülleri ve pratikleri sorgulayan İslamcı aydınlar ile İslami ilkelerin yorumlanmasında yenilik öneren Türkçü aydınların ortak bir bakış açısı geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Türkçülüğün ilk evresinde bir referans kaynağı olarak İslam düşüncesi ve İslami motifler sıklıkla kullanılır. Türkçü aydınların Meşrutiyet’in ilanı sonrasında kurmuş oldukları Türk Ocağı’nın ilk nizamnamesinde Anadolu’da bulunan Türk ve Müslüman halkları kuşatan, Kürt, Laz, Arnavut gibi bütün toplulukları kavmiyet iddiasına kapılmamak şartıyla Türk olarak kabul eden bir anlayış vardır. Gökalp’in *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* başlıklı yazı dizisinde İslam topluluklarının kalkınmasına aracılık edecek ümmetçi bir yaklaşım ve anlayışın

1 Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı reform çağında Osmanlılık düşüncesi”, *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 91.

2 Nergiz Aydoğdu, “Tanzimat Dönemi Türk Basınında İslahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2020, c. 9, sy. 1, s. 636-662.

3 Françoise Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri (1876-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 98.

sürdürülmesi yukarıda ifade edilen siyasetin bir devamıdır. Türkçü ve İslamcı aydınlar, Osmanlı Devleti'nin birliğinin devamı ve toplumsal ilerlemenin sağlanması noktasında anlayış olarak birbirine yaklaşan bir ümmetçilik anlayışını benimsemiş gözükmektedir.

Tanzimat Dönemi yenileşme usulü, Meşrutiyet Dönemi Türkçü ve İslamcı aydınlar tarafından tenkit edilmiş; modernleşme, demokratikleşme, ilerleme ve ekonomik kalkınma politikaları açısından başarısız bulunmuştur. Türkçülük ideolojisinin kurucu isimleri, Tanzimat Dönemi politikalarının, yenileşme taraftarı devlet adamı ve bürokratlarca tesis edildiğini, bu bakımdan halkın düşünce ve duygu dünyasına sirayet etmediğini, halk tarafından destek görmediğini belirtmektedir. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü, Tanzimat'ın siyasi ve idari düzenlemelerinde, yöneticilerin çıkar ilişkilerine, ehliyetsizliğine vurgu yapar, bu hususu modernleşme politikalarını başarısız kılan bir unsur olarak niteler. Akçura ve Gökalp'in metinlerinde, Tanzimat tam anlamıyla izlenmemesi gereken bir yol, bir "karşı-model" olarak değerlendirilmiştir.⁴

Bu çalışmada Meşrutiyet Dönemi Türkçü aydınların, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü'nün, *Tasvir-i Efkâr*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua ve Sırat-ı Müstakim* gibi yayın organlarında "Tanzimatçılık aleyhine" kaleme aldığı yazılar ve bu yazıları teyid, tahkik ve tenkit olarak yazılmış metinler değerlendirilecektir. Söz konusu aydınların eserlerinde, Tanzimat düşüncesi ve yenileşme politikalarına ilişkin eleştiriler, modernleşmenin kapsam ve yöntemine yaklaşımları bakımından incelenecektir.

I. Bir Tanzimat Eleştirisi olarak Osmanlılık Politikası

Türk milliyetçiliğinin açık bir dille savunulmaya başlamasında 1912 yılında yaşanan askeri başarısızlıkların büyük etkisi vardır. Balkan savaşlarının kaybedilmesi, Bulgarların Çatalca'ya kadar girmesi, Arnavut ve Makedonların bağımsızlığını kazanması, siyasi ve idari modernleşmeye dönük politikalara eleştirileri artırmıştır. Tanzimat Dönemi'ne ilişkin başlayan yoğun eleştirilerin Balkan savaşlarının yenilgisi sonrasında tesadüf etmesi, yenilginin sebeplerini tayin etmeye yönelik olduğu kadar yaklaşık yüz yılı bulan idari-askeri yenileşme çabalarının arzu edilen sonuçları vermemesi üzerine artan sorgulamaların da bir sonucudur. Gazetelerde yürütülen tartışmalarda eleştirilerin odak noktası ve çöküşü başlatan büyük bir etki olarak Tanzimat politikaları görülür.⁵

Meşrutiyet Dönemi Türk milliyetçileri arasında Tanzimat döneminin sistematik olarak eleştirisini yapan ilk aydın Yusuf Akçura'dır.⁶ Akçura, Tanzimat'ın siyasal, toplumsal-kültürel ve ekonomik olarak etkilerini değerlendirir. *Üç Tarz-ı*

4 Françoise Geogron, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 99.

5 Geogron, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 98.

6 Geogron, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 98.

Siyaset’te, Âlî ve Fuad paşaların Fransız usulü milliyet anlayışını tatbika çalışarak, “ârâ-yı ümmet” felsefesi ile bir Osmanlı milleti yaratmak istediklerini belirtir.⁷ Akçura’nın henüz cephe almadığı Osmanlılık fikriyatı bu metinde, Osmanlı Devleti’nin bekasını temin edecek siyasi araçlardan biri olarak görülmektedir. Bununla birlikte Akçura’ya göre Tanzimat paşalarının ümit bağladıkları Osmanlı milliyeti fikri, 1870-71 Almanya-Fransa savaşının Almanlar lehine sonuçlanması ile Alman milliyetinin başarısı olarak görülmüş, bu gelişme aynı zamanda Osmanlı milliyeti oluşturma inancını da zayıflatmıştır.⁸ Söz konusu metinde Akçura, Tanzimat ricalinin Osmanlı milleti yaratma idealini “beyhude bir çaba” olarak görür ve Tanzimat ricalinin bütününe “dühattan” (dahiler) olsa, yine bu politikanın başarısız olacağını belirtir.⁹

Ziya Gökalp, *Türk Yurdu*’nda yazı dizisi olarak başladığı “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” başlıklı makalelerinde, Tanzimat’ın Osmanlılık politikasını Türk milliyetinin gelişmesinde geciktirici bir unsur olarak niteler. Gökalp’in metinlerinde de Tanzimat eleştirisinin kaynağı Balkan yenilgisidir. Bununla birlikte, Gökalp’in eleştirileri, Tanzimat dönemi yöneticilerinin hedeflerine değil, kullandıkları siyasi araçlardır.¹⁰ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* kitabının içerisinde yer alan ve serinin beşinci makalesi olan “Türklüğün Başına Gelenler” başlıklı yazısında¹¹ Osmanlı toplumunun ilerlemesini geciktiren, yanlış bir siyasi politika olarak Tanzimat’ı eleştirir. İlk defa *Türk Yurdu* dergisinde, 1913 yılının Ağustos ayında yayınlanan bu makalede, Tanzimat yönetiminin uygulamış olduğu Osmanlılık politikalarına rağmen kuvvet bulan ayrılıkçı söylemlere ve bu söylemleri sahiplenen Arap ve Arnavut ayrılıkçı hareketlere dikkat çeker. Gökalp, bu makalede, Tanzimatçı paşaların belirlemiş olduğu hedefleri temelsiz ve realiteden uzak bir siyaset olarak değerlendirir.¹²

7 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Matbaa-i Kader, 1327, s. 5.

8 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 6.

9 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 22-23.

10 Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 98.

11 Ziya Gökalp, “Türkleşmek İslamlaşma ve Muasırlaşmak: Türklüğün Başına Gelenler”, *Türk Yurdu*, c. 4, sy. 10, 8 Ağustos 1329/21 Ağustos 1913, s. 753-760.

12 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918, s. 29. Gökalp’in Tanzimat politikalarına yönelik eleştirilerine Avram Galanti de şu cümlelerle dikkat çeker: “Türklere bir ruh-ı milli vermeye çalışan Ziya Gökalp bey, Tanzimat namıyla maruf olan ıslahat sistemini Türklerin istikbali nokta-i nazarından muzır telakki eder idi. Tanzimatçılık sefine-i devletin geliş güzel düsturlara istinad etmeyen usuller ile yürüyebileceği zannında bulunanların ictihadları idi. Fakat bu ictihadın neticesi, memlekete muzırrat vermekten başka birşeye yaramamıştır. Çünkü kesif kalabalıklardan teşkil etmiş gayri Türk anasır, Türk ismi altında bir küll teşkil edip toplanacakları yerde, bilakis külden muhalefet ihtiraslarıyla mütenevvi harslar ile muhtelif istikametlere doğru ayrılmışlardır”, Avram Galanti, *Türklük İncelemeleri*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 150.

Ziya Gökalp'in *Türkleşmek İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* kitabında siyasi bir ideoloji olarak daralan, zayıflayan ve fakat varlığını sürdüren bir Osmanlılık düşüncesi vardır. Makaleler dizisi incelendiğinde Tanzimat politikaları ile birlikte eleştirilen, realiteden gün geçtikçe uzaklaşan bu siyaset, devletin siyasi sınırları içerisinde varlığını koruyan gayrimüslim tebaa ile Türk olmayan Müslüman unsurları kuşatacak şekilde varlığını sürdürür. Gökalp'in siyasi düşüncesinde, birey ve toplumun üzerinde tasarlanan devletin varlığı ve çıkarlarını sürdürme idealini açık olarak görmek mümkündür. Bu sebeple 1911 yılından itibaren yazdığı metinlerde dağılmaya başlayan Osmanlı halklarına rağmen Osmanlı kimliğine ve kültürüne göndermeler yapar.¹³

Türkleşmek İslamlaşmak ve Muasırlaşmak yazı dizisinde vurgulandığı üzere, devletin bekası ve selameti için tasarlanan Osmanlılık politikasının, Meşrutiyet Dönemi iktidarlarının pratiği, dönemin farklı etnik ve dinî gruplarınca Osmanlılıktan daha ziyade Türkçülük siyaseti olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Bu yaklaşımı Gökalp şu şekilde dile getirir:

Meşrutiyetten sonra bu nikaba daha ziyade ehemmiyet verilince unsurlar, “Bizi Türkleştirmek istiyorsunuz” diye feryad etmeğe başladılar. Hakikaten bu Osmanlılaşmak siyaseti Türkleştirmek için gizli bir vasıtadan ibaretti. Osmanlılıktan maksad “devlet” ise zaten her Osmanlı tebeası bu devletin bir ferdi idi. Yok bundan maksad lisanı “Osmanlıca” olan bir yeni millet yaratmak idiyse Osmanlıca Türkçeden başka bir şey olmadığı için bu yeni millet başka nam altında bir Türk milleti olacaktı. Bunu unsurlar pekiyi anladılar ve milliyetlerini müdafaa için maddi ve manevi teşkilatlarına daha ziyade kuvvet ve intizam verdiler. Bu Tanzimat tuzağına düşen yalnız Türkler oldu.¹⁴

Balkan savaşlarının neticelenmesinden kısa bir zaman önce, Türkçülük ideolojisinin açık olarak sözcülüğünü yapan, partileşen bir grubun lideri ve temsilcisi Ahmet Ferit Tek, *İfham* gazetesinde yazdığı makalelerde, Osmanlılık siyasetini sürdürülmesi imkânsız bir siyaset olarak değerlendirir. 5 Eylül 1912'de kurulan Milli Meşrutiyet Fırkası parti programı ve beyannamesi; milliyetçilik akımı ile parçalanmaya yüz tutan Osmanlı Devleti'nin izlediği Osmanlılık siyasetini, bir macera-perestlik olarak yorumlar.¹⁵ Milliyetçilik hareketlerinin kuvvet bulduğu Arabistan, Rumeli ve Arnavudluk'un Osmanlı milleti içerisinde tutulma imkânı kalmadığı Milli Meşrutiyet Fırkası Beyannamesi'nde de ilan edilir. Bu bölgeleri Osmanlı sınırları içerisinde tutmaya çalışan Tanzimat paşalarının gayretleri,

13 Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 65.

14 Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 30.

15 Nergiz Aydoğdu, “Türk Siyasal Düşüncesinde “Egemenlik” Anlayışının Dönüşümü: Milli Meşrutiyet Fırkasının ‘Milli Egemenlik’ Yorumu”, *Turkish Studies - Economy, Finance, Politics*, c. 15, sy. 4, 2020, s. 1935.

devletin askerî kaynak ve gelirlerini zarara uğratmak olarak düşünülürken, İttihat ve Terakki hükümetinin de bu boş çabayı sürdürmemesi gerektiği belirtilir.¹⁶ Partinin kurucusu Ahmed Ferit Tek, yazılarında, Ortadoğu Arap halklarının bağımsızlıklarının önüne geçilemeyeceğini de bir öngörü olarak belirtmektedir.¹⁷

II. Meşrutiyet sonrası dönemde Anayasa'nın tadili, II. Abdulhamit'in hal'i vs. gibi siyasi olarak öncelikli meseleler Türk siyasal düşüncesinin gündemini oluştururken, yenileşme usulüne dair tartışmalar, Balkan Savaşı'nın sonuçlanmasını bekleyecektir. Milli Meşrutiyet Fırkası'nın kuruluşunun üzerinden geçen kısa bir zaman sonra 12 Mart 1913 tarihli *Tasvir-i Efkar*'da Yunus Nadi Bey “Tanzimatçılığın İflası” başlıklı bir makale kaleme alır. Tanzimat'ın uygulamalarını değerlendiren Yunus Nadi Bey, Balkan savaşlarının doğurduğu hâlet-i rûhiye içerisinde devletin mevcut durumunun muhasebesini yapar. Tanzimat usul-i idaresinin devletin sahip olduğu sorunların, felaketlerin “esbâb-ı mütekaddimesi” olduğunu belirtir.

Yunus Nadi Bey, söz konusu yazı ile II. Meşrutiyet Dönemi Türk siyasal hayatında, Türkçü aydınların da iştirak ettiği, Tanzimat aleyhtarlığı olarak nitelenebilecek bir tartışmayı başlatır. Bu yazı, hem eleştirilerin odak noktası olan konuların seçimi bakımından hem de söz konusu yazının iddiaları bakımından Tanzimatçılık aleyhine yazılan yazılara örnek teşkil eder. Tanzimatçılığın iflasını ilan eden bu metne farklı açılardan itirazlar da yapılmıştır.

“Tanzimatçılığın İflası” başlıklı yazı içerik olarak Tanzimat Dönemi ricalinin yenileşmeye dair politikalarını eleştirmekle “niçin devlet idaresinin yenileşemediği, niçin sosyal olarak ilerlemenin sağlanamadığı, niçin ekonomik kalkınmanın gerçekleşmediği” gibi büyük ölçüde Tanzimat'ın kapsam ve yöntemine odaklanan sorular ihtiva eder. Yenileşmenin amaç ve araçlarının tayini tespitiye çalışılır. Yunus Nadi, “esâsât-ı metineye hiç de ehemmiyet vermeyen bir tehâlük ile garba teveccüh etmiş, herşeyi garbden almak tarikini ihtiyâr ile şarkı heman kâmil denilecek bir halde ihmal iylemiş” bir politika olarak nitelediği Tanzimat'ı eleştirir. Bu bakımdan Avrupa tipi yenileşmeyi, Batılılaşmayı başlatan politikaları “tevlid-i mazarrat” olarak nitelemektedir.¹⁸ Yunus Nadi, Tanzimatçı paşaların asri eğitim, teknik ve uygulamalarını memlekete getirmekle birlikte din ve milliyet konularını ihmal ettiğini, Tanzimat Dönemi'nde yaygınlık kazanan mekteplerin, mevcut eğitim problemlerini çözmekte eksik kaldığını vurgular. Tanzimatla birlikte gerçekleştirilen özellikle Adliye teşkilatı içerisindeki yenileşmenin “tevzi'-i adalet ve ihkak-ı hukuk” etmesi bakımından yetersiz kaldığını, başarısız olduğunu vurgular. Tanzimat hükümetlerinin Osmanlılık politikasını “evhâm ve hayâlâta” istinad

16 “Milli Meşrutiyet Fırka-ı Siyasiyesinin Beyannamesi”, *Sabah*, sy. 8251, 1912, s. 3.

17 Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, s. 18; Aydoğdu, “Türk Siyasal Düşüncesinde “Egemenlik” Anlayışının Dönüşümü”, s. 1928.

18 Yunus Nadi, “Tanzimatçılığın İflası”, *Tasvir-i Efkar*, sy. 693, 27 Şubat 1328/12 Mart 1913, s. 1.

eden politikalar olarak Türklüğün bir millet olarak gelişmesine engel olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Sözünü ettiğimiz makalenin neşrinden iki gün sonra *Jöntürk*'de Ahmed Ağayef Bey, "Tanzimatçılığın İflası" başlığı altında, Tanzimat'ın pratik bir yaklaşımla, yenileşmenin temel esasları üzerine düşünülmeden gerçekleştirilen başarısız sonuçlar doğuran icraatlerine dikkat çekmektedir. Ağaoglu, "Tanzimatçılık bize yalnız idare ve siyasette değil, hayat-ı milliyemizin bütün şubâtında meselâ Edebiyat'ta, gazetecilikte, hayat-ı umumiye ve ictimaiyede dahi aynı derecede, belki daha ziyade meş'um olmuştur"²⁰ sözleri ile sosyal hayatın bütününe olumsuz olarak tesir eden bir Tanzimatçılıktan şikâyet etmektedir.

Yunus Nadi'nin yukarıda tartışmayı başlatan makalesinin neşrinden üç gün sonra *Tasvir-i Efkâr*'da Köprülüzâde Fuad Bey, Tanzimat'ın yenileşme usulü aleyhinde bir makale yayımlar. Fuad Köprülü, Tanzimat'ın başlattığı yenileşme hareketinin "bir esas-ı metine istinaddan mahrum, sahte ve bir dereceye kadar da muzır" olduğunu belirtir. Dönemin yönetici kadrosunu, toplumsal meseleler konusunda bilgisiz, toplum dinamiklerinden habersiz kişiler olarak değerlendirir. Âli ve Fuad paşaların gerikalmışlığın sembolü haline gelen kurumları düzenlemek yerine yeni kurumlar ihdas etmesini hatalı, sonuçları bakımından ise toplumda sosyal çatışmaya, bölünmeye bir "girdab-ı ihtilafı"ye yol açan düzenlemeler olarak nitelendirmektedir. Köprülü, Tanzimat ve İslahat düşüncesinin, halka tesir etmeyen bir yenilik fikriyatı olarak "sunuf-ı mümtaze ve müdebbireye" mahsus kaldığını belirtir:

Büyük Reşid Paşa'dan beri meydana çıkan ıslahat ve teceddüd taraftarları Âli Paşalar, Fuad Paşalar, Midhat Paşalar, yapmak istedikleri teceddüdün bir esâs-ı metine istinaddan mahrum, sahte ve bir dereceye kadar da muzır olduğunu anlayamadılar. İctimâî meseleler hakkında pek az hâiz-i vukûf ve salâhiyet olan o âdemler, hakikî bir teceddüdün ne demek olduğunu, bir heyet-i ictimâiye yeniliğin ne suretle idhâli lâzım geleceğini maa't-teessüf bilemiyorlardı. İşte bunun için, memleketi cehlin ve taassubun sürüklediği girdab-ı felâket ve izmihlalden kurtarmak maksadıyla, artık mütefessih bir hale gelen eski ictimâî uzuvlar yerine yeni uzuvlar ikâme etmek ve teceddüd vazifesini tamamıyla o yeni uzuvlara tahmîl etmek istediler. Fakat bunun netâyici pek garib ve aynı zamanda vahim ve tehlikeli oldu: Memleketin bütün anâsır-ı medeniye ve ictimâiyesinde tuhaf ve manasız bir "senâiyet" vücuda geldi ve tabiatıyla meydana gelen bir tezad memleketteki ictimâî tabakalar arasında mevcut girdab-ı ihtilâfî bir kat daha derinleştirdi. Bu suretle, Tanzimat ve İslahat fikirleri

19 Nadi, "Tanzimatçılığın İflası", s. 1.

20 Ahmed Ağayef, "Tanzimatçılığın İflası", *Jöntürk*, 1 Mart 1329'dan aktaran Yusuf Akçura, "Tanzimatçılık Aleyhine", *Türk Yurdu*, c. III/II, sy. 34, 20 Mart 1913, s. 349-352.

avam kitlesi meyânına intişâr edemeyerek- daha doğrusu onlar arasında nev'an-mâ dinsizlik şeklinde telakkî olunarak yalnız sunûf-ı mümtâze ve müdeb bireye has bir telakkî mahiyetinde kaldı.²¹

Köprülü'nün üzerinde durduğu önemli hususlardan biri, mekteplerin yaygınlaşması ile birlikte yenileşme fikriyatını sahiplenen ve savunan bir çevrenin doğmuş olmasıdır. Tanzimat ricalinin teşvik ettiği politika ile mektep mezunlarının devletin ileri kadrolarında yer edinmeye başlaması, idari bir teamül gereği devlette bu kadroların sahibi olmuş medrese mezunlarının tepkisine neden olmuş, iki grup arasında fikrî rekabet iktisadî bir rekabete dönüşmüş, toplumda sosyal bir bölünmeye neden olmuştur. Her iki aydının ortak eleştirisi, Tanzimat ricalinin politik tercihlerinin böyle bir sosyal çatışmaya neden oluşudur.

Akçura, medreselerin ıslahının ihmalini son devir Osmanlı ricalinin en büyük hatalarından biri olarak ifade eder.²² Benzer bir yorumla Fuad Köprülü, Tanzimat ricalinin medreseleri hal-i inhitata (gerilemeye) terk ettiğini belirtir. Medreselerin ıslahının gerçekleştirilmesi, yenilik fikrinin halkın bütününe nüfuzu açısından önemlidir. İctimai bir kurum olarak toplumun bütününe nüfuz eden medreselerde, mekteplerde uygulanan müfredatın uygulanması ile büyük faydalar hâsıl olacak, mekteb-medrese çatışması son bulacaktır. Tanzimat ricalinin uygulamaları ile bürokrat sınıfa münhasır kalan yenileşme fikriyatı, medreselerin ıslahı ile birlikte medrese müfredatına eklenecek, yeni bilim anlayışı medreselerin bütününe sirayet edecektir.²³

Fuad Köprülü ve Yusuf Akçura, mektep-medrese çevreleri arasında varolan tartışmaya kaynaklık eden “medreselerin gerikalmış bir din anlayışını/düşünceyi toplumda yayması, yeniliğe muhalif düşünceleri desteklemesi”, “efkâr-ı vâhiye ve sakîme”ye sahip olması gibi fikirleri haklı bulurken, vatan ve dinin selameti için medreselerin ıslahının zaruretine dikkat çekmektedir.

Akçura'nın Tanzimat Dönemi siyasi ve iktisadi politikalarına ilişkin olumsuz kanaatleri Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme aldığı yazılarda daha da berraklaşır. Bu dönem yazılarında, söz konusu paşaların Avrupa düşünce ve felsefesine, nazariyat-ı siyasiye ve nazariyat-ı iktisadiyeye yüzeysel bir malumatı olduklarını ifade eder. Buna ilave olarak, Tanzimat paşaları Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa'nın şahsi menfaatlerini de gözeterik icraatte bulduklarını belirtir. Özellikle Avrupa devletlerinin yeni pazar arayışının Tanzimat ricali tarafından göz ardı edilişi, yabancı tüccarlara tanınan imtiyazların, Osmanlı ekonomisine, yerli

21 Köprülüzüde Mehmed Fuad, “Mekteb-Medrese”, *Tasvir-i Efkâr*, sy. 696, s. 2. Ayrıca bkz. Abdülkerim Asılsoy, “Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008, s. 176.

22 Yusuf Akçura, “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim*, c. 4, sy. 79, 25 Şubat 1325/9 Mart 1910, s. 5-9.

23 Köprülüzüde Mehmed Fuad, “Mekteb-Medrese”, s. 2.

esnaf ve tüccara verdiği zararların hesap edilemeyişi, yöneticilerin bilgi ve tecrübe eksikliklerine, Avrupalı diplomatlarla girdikleri çıkar ilişkilerine bağlanmaktadır.²⁴

II. Taklidî Tanzimatçılık veya Batı Taklitçiliği

Türkçü aydınlar ortak bir yaklaşımla, Tanzimat Dönemi yöneticilerini ilim ve kültür sahasında zayıf kabul eder, Batı bilgilerini sınırlı ve yüzeysel olarak değerlendirirler. Bu sebeple felsefi ve bilimsel düşünceye yabancı kaldıklarını belirtirler.²⁵ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* kitabında Tanzimat paşalarının taklidî ve yüzeysel teceddüd anlayışlarının uzun bir yönetim geleneği ile oluşmuş, kökleşmiş kurumları zayıflattığını, ortadan kaldırdığını belirtir. Bu düşünceyi *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* kitabına giren “Anane ve Kaide” başlıklı yazısında şu şekilde dile getirir: “Tekâmülden doğma müesseselerimizi tarihî ittisallerini temin ederek canlı ananeler haline sokacağımıza bunları bir tarafa atarak her ülkeden tarihsiz, ananesiz kâideler suretinde müesseseler almışız”.²⁶ Gökalp’in yenileşmenin mahiyetine dair dile getirdiği düşüncelerde asrîleşmek, asrî bilgi ve medeniyet dünyasına dâhil olmak, fakat milli harsı tesis etmek bir düşünce ve yöntem olarak eserlerinde vücut bulur. Onun aynı makalede geçen şu ifadeleri yenileşme ile milli kültür arasında sağlanacak denge ve irtibata dikkat çekmektedir: “O halde bir taraftan tarihli ve ananeli bir millet haline girmeye, diğer taraftan da bi'l-fiil snâiye istinad eden fenler ibdâ' etmeğe, usullerden ale'd-devam feyz alan felsefeler yaratmaya çalışmalıyız”.²⁷

Gökalp, Yunus Nadi'nin ve Köprülü'nün Tanzimatçılığın iflasına dair makalelerine işaret ederek “Yeni Hayat” olarak adlandırdığı bir düşünce ve yaşayış biçimini yenileşmenin doğru tarz ve usulde tatbiki olarak ortaya koyar. “Yeni hayat” düşüncesi, Tanzimat uygulamalarını geride bırakan, hatalı, eksik ve yanlış yorumlanmış bir yenileşme anlayışının terkini, Türklüğün, milli kimliğin, milli

24 “Efendiler, yakın zamanlara kadar Tanzîmât'a, Tanzîmât-ı Hayriyye, deniliyordu; Tanzîmât'ın yaptıkları hayırlı ve mukaddesti; Tanzîmât'a dil değdirmek terakki-şikenlik, mürteci'lik sayılıyor idi... Fakat birkaç seneden beri, Tanzîmât'ın, yani Bâb-ı Âli'nin Avrupa sermayesine tâbi' ve hâdim olduğu devrenin, harsî ve siyâsî icrââtı haklı ve mukni' bir sûrette tenkid edile edile eski kudsiyetini hayli gâib etti... Zannımca artık Tanzîmât'ın iktisâdî avâmil ve icrââtını tenkide de vakit gelmiştir. İşte ben efendiler, bu kırık dökük mütâlaalarımın buna başlamak cür'etinde bulunuyorum.. Ve hiç şüphe etmiyorum ki birkaç sene sonra, Tanzîmât'ın iktisâdî ve mâlî sâhada yaptıkları da tıpkı siyâsî ve harsî icrââtı gibi, Osmanlı Devletine ve alelhusus Türk milletine müfid olmadığı bedîhiyâttan telakki olunacaktır. Tanzîmât efendiler, Şark Mes'alesi'nin iktisâdî devresinde Avrupa'nın Devlet-i Osmâniyye aleyhine kullandığı, en mühlik silah olmuştur: Sırf sermaye ile ve bu devrede sermayenin iki mutî' hizmetçisi mâhiyetinde olan hars ve siyâset ile, evveleri harb ve siyâsetle nâil olduğundan daha çok kazanmıştır.” Bkz. Yusuf Akçura, “Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi”, Sebilürreşad, c. 19, sy. 484, 19 Haziran 1337/1921, yay. haz. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2020.

25 Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s. 59.

26 Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, s. 15.

27 Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, s. 19.

terbiyenin, milli sanatın, milli edebiyatın, milli iktisatın inşasını öngörür. Yeni hayat, Tanzimat’ın hatalı icraatlarının terk edildiği bir siyasal ve toplumsal alanda varlık bulacaktır.²⁸

Gökalp, yanlış yenileşme usulüne bir tepki olarak yeni hayat kurgusunu ortaya koymuştur. Benzer bir şekilde Köprülü de yenileşmenin icrası olarak Tanzimat’ın sathiliğine vurgu yapar. Köprülü, Tanzimat Dönemi’nde ortaya çıkan yanlış yenileşme usulünün, gerçek teceddüd-perverlerin eleştirildiği, anlaşılmadığı bir sosyal yapı ortaya çıkardığını belirtir:

Devre-i Tanzimat ile başlayan kör Avrupa mukallitliği, an’aneyi mahv u istihkâr itiyadı, bugün sahte bir teceddüd-perverlik cilası altında hâlâ ber-hayat ve zinde bir halde bulunuyor. En ileri gelen erbâb-ı ilm u irfânımızın bile hâlâ mâhiyetini idrâk edemedikleri bu sahte ve muzır cereyan müdâfileri, an’aneye sadık kalmak şartıyla hakîki ve millî bir teceddüd vücuda getirmek isteyenleri mürtecilikle, muhafazakârlıkla itham ediyorlar. (...) Hâdisâtı yalnız hâricden gören sathî nazar bir ecnebî seyyah gibi değil, milletin ruhunu dinlemiş dürbîn bir ictimâiyât âlimi gibi hareket edebilirse, Tanzimat’ın ne sahte bir mahsûl olduğu ve bilhassa -zâhiren münevver fakat hakîkate câhil- havass sınıfı tarafından ne fena, ne muzır bir surette telakkî edildiği pek kolay anlaşılır.²⁹

Tanzimat dönemi yenileşme politikalarının eleştirilen taraflarından biri de halk ile aydın arasındaki eğitim, kültür ve yaşama biçiminin farklılığının giderilememiş olmasıdır. Tanzimat dönemi ile birlikte Avrupaî hayat tarzı yönetici sınıfın göze çarpan özelliklerinden biri olmakla birlikte, söz konusu yaşam tarzı, modern bir olgu olarak toplumda Batı karşıtlığını doğurmuştur. Söz konusu durum, halk ile aydın-bürokrat kesim arasında bir çatışma ortaya çıkarmıştır.³⁰ Kazım Nami

28 Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, s. 37. “Evet, Tanzimatçılar da asrî medeniyetin sahte mümessilleri idiler. Çünkü Avrupa medeniyeti hiçbir milletin husûsî harsını inkâr ve ifnâya çalışmadığı halde, Tanzimatçılar bütün irfânî beynelmile olan medeniyetten ibâret zannederek millî harsı tamamıyla ihmâl ettiler. Bundan başka Tanzimatçıların anladığı Avrupa medeniyeti, Beğoğlu Levantenlerinin medeniyet telakkisinden bir karşı ileri geçemiyordu. Tanzimatçılar Avrupa’yı ancak tatlı su Frenklerinin gözleriyle görebiliyorlardı. Binaenaleyh Avrupa’nın bilhassa zâhirî yıldızlarını ve süse, sefâhete âid nâkısalarını taklîd ederek Avrupa’nın ilmî usullerini, felsefî telakkîlerini, bedîî ve ahlâkî endişelerini hakıyla temsil etmeğe katıyyen çalışmıyorlardı.” Bkz. Ziya Gökalp, “Türkçülük Nedir? 2”, *Yeni Mecmua*, sy. 27, 10 Kânûn-ı sâni 1918, s. 2.

29 Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Musahabe: Eski Eserlerimiz”, *Tasvir-i Efkâr*, 17 Zilhicce 1331/4 Teşrin-i sâni 1329/17 Kasım 1913, s. 2.

30 “Reşit Paşa’nın Tanzimat-ı hayriyesi, Mithat Paşa’nın Kanun-ı Esasî’si, On Temmuz İnkılabı memleketinde fikr-i teceddüdün galebesini müş’ir hadiselerdir. Fakat fikr-i teceddüdün aşağıdan yukarıya giderek ibtidâ ilmî ve ictimâî bir intibâh tevliid etmesi ve saha-i siyâsiyatta en sonra icrâ-yı teşir eylemesi icab ederken, memleketin husûsiyet-i ahvâlî bunu tamamıyla makûs bir şekle sokmuştur. O kadar ki senelerin bütün tesirâtına rağmen halk, avam dediğimiz

[Duru], *Türk Yurdu'*nda yazdığı bir yazıda Tanzimatçılığın doğurmuş olduğu taklitçiliğın düşünüş ve yaşayışta kendisini halktan ayrı gören bir kitleyi var ettiğini, söz konusu kitlenin halkla bütünleşmesinin ancak, taklitçilik hastalığının kabulü ve itirafı ile mümkün olacağını belirtir.³¹

Tanzimat döneminde özellikle aydın ve bürokratlar arasında başlayan Avrupa hayranlığı ve Batı taklitçiliğine dikkat çeken metinlerden biri de yenileşme dönemi Türk düşünce ve edebiyatına dair önemli gözlem ve tespitlerde bulunan Refik Halid Karay tarafından kaleme alınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maddi desteğiyle yayınlanan, Türkçülük ve milliyetçilik düşüncesinin temsilciliğini yapan *Yeni Mecmua* dergisinde “Tanzimat Seyahati” başlıklı makaleyi kaleme alan Refik Halid, Tanzimatla birlikte Türk toplumunda başlayan Batı hayranlığının sathiliğine, taklidî bir yenileşme arzusuna, toplumda ortaya çıkan muhafazakâr-yenilikçi iki sınıfın arasında gelişen sosyal bir çatışmaya dikkat çeker. Tanzimat döneminde Batı'ya yapılan seyahatlerin “tedkiksiz, vukufsuz Avrupa taklidi”ni doğurduğunu belirten Karay, Tanzimat Dönemi'nde “memleket menafinin Avrupa taklitçiliğine feda edildiğini” belirtir. Karay'a göre Batı bilgisinin yüzeyselliğine rağmen, Batılı bir hayat ve yaşam biçiminin aşırı bir takdirkârlıkla karşılanması Batı'ya tanımamaktan kaynaklanmaktadır, Batı gerçek manada tanınmaya başladığında “tanzimat seyahati” bitecek “milli seyahat” başlayacaktır.³²

Tanzimat Dönemi'nin yenileşme usulünü eleştiren, Batı taklitçiliğinin mahiyetine, biçimlerine dikkat çeken metinlerden birisi de Şemseddin Bey (Günaltay) tarafından İslamcı düşüncenin yayın organlarından *Sebilürreşad* gazetesinde yayınlanmıştır. Türkçü aydınların yenileşme politikalarına Tanzimat'ın icraatlarına getirdikleri itiraz ve eleştirilere benzer düşünceler ileri süren M. Şemseddin Bey “Tanzimatçılık İflas Etti mi?” başlıklı bu metnini³³, Yunus Nadi'nin “Tanzimatçılığın İflası” başlıklı yazısına cevap olarak yazmıştır. M. Şemseddin Bey, Yunus Nadi'nin Tanzimat politikalarını derinliksiz bir Batı taklitçiliği olarak değerlendirmesine hak verir, Tanzimat Dönemi yenileşme politikalarını, özellikle Fransız kültürünü taklide dönük uygulamalarını eleştirir “Tanzimatçılığın; milletin zihniyetini gözetmeksizin, körü körüne Avrupa'yı taklid etmek gibi bir şekl-i acib” aldığını dile getirir.

Şemseddin Günaltay, Tanzimatçı paşaların kurmuş olduğu yönetim kurumlarını gözden geçirecek, tadil ederek yeni bir teşkilat kurma gereğini ifade eder. Tanzimat döneminde izlenen yenileşme politikalarının özellikle yeni mekteplerin

kitle-i asliye hâlâ kurûn-ı vüstâdaki hâlini, zihniyetini muhafaza etmekte ve yukarıdan gelen etvâr-ı teceddüde karşı tamamıyla lâkayd kalmaktadır.” Bkz. Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Musahabe-i İctimaiye: Manâ-yı Teceddüd”, *Tasvir-i Efkar*, 1 Rebiülevvel 1331/26 Kânûn-i sâni 1328/8 Şubat 1913, s. 2.

31 Kazım Nami [Duru], “Yeni Hayata Doğru”, *Türk Yurdu*, yıl 2, sy. 2, 2 Teşrin-i sâni 1328, s. 44.

32 Refik Halid, “Tanzimat Seyahati”, *Yeni Mecmua*, sy. 46, 30 Mayıs 1918, s. 381-382.

33 M. Şemseddin, “Tanzimatçılık İflas Etti mi?”, *Sebilürreşad*, c. 10, sy. 236, 20 Mart 1913, s. 21-23.

açılması, yönetimin yeni bilgi ve teknolojiyi kullanma ve uygulama becerisi olan bürokratlar yetiştirme amacına yönelik olmakla birlikte, Köprülü'nün yukarıda sözü edilen düşüncelerine benzer şekilde olumsuz sonuçları olan bir düzenleme olarak değerlendirmektedir. Günaltay, Yunus Nadi'nin işaret ettiği gibi Osmanlı toplumunda bir sosyal çatışmanın varlığını kabul eder, bürokraside muhafazakâr ve yenilikçi iki gruba, aralarında bir güç mücadelesinin varlığına vurgu yapar, “Bugünkü nesil yanlış ve taklidî Tanzimatçılığın kurbanıdır” ifadesini kullanır. “Türklüğünü utanç olarak kabul eden” bir aydın sınıfın, Anadolu halkına yabancılığına dikkat çeker. Toplumda yenilik taraftarı olan bu sınıfın düşünce ve yaşayışta köktenci bir yaklaşımla yenileşmeye olan meyli, toplumun geri kalan büyük kısmı tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Günaltay toplumun büyük kesimini maziye gömülmüş ve ilerlemeye karşıt bir sınıf olarak tanımlar.

Söz konusu makale, bazı değişikliklerle birlikte, Şemseddin Günaltay'ın *Zulmetten Nura* isimli kitabına “Tanzimatçılık Devri ve Netayici” başlığıyla alınmıştır.³⁴ Günaltay'ın özellikle medreselerin ıslahı ile ilgili görüşleri 1331/1915 tarihli ikinci baskıda korunurken³⁵, 1341/1925 tarihli üçüncü baskıda metinde değişiklik yapılmış, makalenin ilk yayınında var olan kısımlar çıkarılmıştır. Son baskıda makalenin sonuç kısmına milli kültürün savunucusu, devrimci düşüncenin ve yeniliklerin kaynağı olarak milliyetçi düşünceye dair olumlu kanaatler eklenmiştir:

Son zamanlarda Türkler arasında milliyet hareketi uyanmamış olsaydı bu iki mutezad cereyân haricî darbelerle sersemleyen Türkü boğacaktı. Türk bugün kurtulmuş, kendisini uyuşturan veya kendisini kendisine düşman eden telkinlerden kurtulmuş ise bunu inkişâf eden milliyet cereyânına ve o cereyânı temsil eden dehâya medyûndur. Tanzimatçılar memleketi kurtarmak istemiş, fakat takib ettikleri hatalı yol, Türk'ün zararına olarak diğer unsurların inkişâfına hâdim olmuştu. Milliyetçiler Tanzimatçıların hatalı yolunu düzeltmiş, Türkte herşeyden evvel milli bir şuur uyandırmış, sonra da tereddüdsüz ve kat'i adımlarla milleti asrî medeniyete doğru yürütmeğe başlamışlardır. Türk artık her sahada kendisini zulmetten nura çıkaracak yolu bulmuştur. Bu yolda sarsılmaz bir azm, metîn bir ittihadla yürürsek, milli seciyelerimize nazaran cihân milletleri arasında gıbtâ-bahş bir mevki alacağımıza şüphe yoktur.³⁶

Tasvir-i Efkar'da Yunus Nadi Bey'in yazdığı bir başka makalede Tanzimat Dönemi yenileşme politikaları “Batı taklitçiliği” konusu etrafında eleştirilir. Tanzimatçılık aleyhinde şiddetli bir dil kullanan Yunus Nadi, “Tanzimatçılığın bizi bir girdab-ı iftirak ve tezebzübe sürüklemiş”, “içimize bir felaket-i azime-i

34 M. Şemseddin [Günaltay], *Zulmetten Nura*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1341, s. 166.

35 M. Şemseddin [Günaltay], *Zulmetten Nura*, Tevsi-i Tibaat Matbaası, 1331, s. 198- 212.

36 M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, 3. baskı, s. 166.

ictimâie salmış”, “ortalığı herc ü merce uğratmış” “yalnız medhul ve gayr-ı makbul değil belki pek melun bir usul” olduğunu iddia etmiştir. Makalede kullanılan dil, şiddetli ve müheyyic bir üslupla birleşir, makalenin sonunda dile getirilen “Tanzimat’ın güya iyilik yapmak zu’mu ile bünye-i millete saldığı bu müdhiş kâbusdan çıkıp kurtulmak zamanı hâlâ gelmedi mi?” sorusu metnin ana fikrini ortaya koymaktadır.³⁷

Tanzimat aleyhtarı metinler arasında dikkat çeken metinlerden biri, Mimar Kemaleddin Bey (1870-1927) tarafından *Türk Yurdu* dergisinde “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası” başlığı ile yayımlanmıştır.³⁸ Kemaleddin Bey, yenileşme temayülünün “sathî bir Avrupailik” olarak tezahür ettiği alanlardan biri olarak Osmanlı şehir mimarisini gösterir. Batı mimarisinin taklidi ile Osmanlı kentlerinde mimari zevk ve estetik açıdan zayıf yapılaşmanın ortaya çıktığını, geleneksel mimarinin örneği olan yapıların ise yıkılmaya terk edildiğini belirtir. Kemaleddin Bey özellikle Osmanlı pazarlarına giren Avrupa menşeli mamülleri “ruhsuz masnu’lar” olarak niteler.³⁹

Mimar Kemaleddin Bey’in *Türk Yurdu*’nda yayınlanan yazısında, Gökalp’in çerçevesini belirlemeye çalıştığı, hars-medeniyet ayrımını tasdik eden bir yorumlama çabası görülecektir: “Fevkâlâde vüs’at-i terakkîye mâlik olan sanâyi ve maârif-i milliyemizi ihtiyâcât-ı cedîdeye muvâfik bir surette ileri götüremedik ve ol-suretle iktidarsız ve câhil bir hâlde kaldık ki bugün garbın terakkîyât-ı medenîyesinin maârif ve sanâyi kısmını tamamıyla kabul ve tatbîk etmedikçe hayat ve istikbalen ümîd yoktur.”⁴⁰ Bu cümlelerin devamında Türk harsının teşekkülü ve muhafazası tartışmasına katkı sunan düşünceler ileri süren Kemaleddin Bey, yanlış yenileşme ile “kadir-nâ-şinaslıkla, zulmet-i cehaletle, frenk taklitçiliği” ile harabe olmağa terk edilen Türk âsârına sahip çıkılması gerektiğini belirtmektedir.⁴¹

37 Yunus Nadi, “Siyasiyat: Mekteb-Medrese”, *Tasvir-i Efkar*, sy. 707, 26 Mart 1913/13 Mart 1329, s. 1; Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, s. 92-95.

Yunus Nadi, söz konusu metinde, mekteb-medrese ikiliği üzerinden doğan “girdab-ı iftirak”ın kaynağını Tanzimat uygulamalarında görmektedir: “Tanzimatın derece-i mazarratına bakmalıdır ki bugün bizi elfâz ve mücerredât üzerinde işgal ederek yekdiğere hasm kılacak istidadlar ile teçhiz eylemiştir. Yalnız şu neticeyi dikkatle müşahade eylemek, Tanzimatçılığın medhul ve gayr-ı makbul değil, belki de pek melûn bir usul olduğuna delil-i kâfi teşkil etse yeri değil midir?”.

38 Mimar Kemaleddin, “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”, *Türk Yurdu*, c. 3, sy. 12, Mart 1329, s. 381-384. Mimar Kemaleddin Bey, Türk mimarisinin kültürel ve yerel özelliklerinin korunmasına dayanan mimari anlayışı ile Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ve Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında tarihî yapıların onarım ve yapımı ile ilgilenmiştir, Birinci Milli Mimarlık akımının öncülerindedir.

39 Mimar Kemaleddin, “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”, s. 382.

40 Mimar Kemaleddin, “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”, s. 382.

41 Mimar Kemaleddin, “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”, s. 382.

Kemaleddin Bey, özellikle Türk kültür ve sanat tarihinin zengin ve estetik açıdan güçlü taraflarının taklidî bir yenileşme ile yok olmaya mahkûm edilmesine itiraz etmektedir. Milli kültürün temel unsurlarını korumaya dönük bu bakış açısı Gökâlp’in çerçevesini belirlemeye çalıştığı, kavramsallaştırdığı “hars” ve “medeniyet” ayrımında dönemin yenileşme telakkilerini ortaya koyacak şekilde açılmaktadır. Yenileşmenin kapsam ve yöntemini tartışan metinlerde Batı taklitçiliği olarak yapılan eleştirilere karşı bir çözüm, muhafazakâr çevrelerin muhalefetini hafifletmeye dönük bir araç olarak düşünülen bu kavramsal ayrım, Tanzimat’la birlikte gelişen yenileşme temayülüne, eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış, tartışılmış ve Türkçü aydınlarca da kabul edilmiştir. Gökâlp, dönemi için Batı medeniyetinden nelerin iktisap edilip edilmeyeceğini, anlaşılması güç ve sınırları iyi tayin edilmemiş bir hars-medeniyet ayrımı ile yapmaya çalışmaktadır.⁴²

Ziya Gökâlp, *Genç Kalemler*’le başlayıp *Yeni Mecmua*’yla devam eden fikir hareketini, felsefi ve ictimai bir hareket olarak tanımlamış, bu hareketin en önemli gayesinin milli harsı bulmak olduğunu belirtmiştir⁴³. Zihni, yabancı düşünce ve pratikler ile karışmış aydının halka giderek arınacağını, halkla seçkinler arasındaki mesafenin kapanacağını ummuştur. Hars-medeniyet kavramlaştırması, Tanzimat dönemi yenileşme düşüncesine, yenileşmenin kapsam ve yöntemine dair eleştirel bir okuma olarak da düşünülebilir. Uriel Heyd’in ifadesiyle Gökâlp’in Tanzimat eleştirisi “abartılı”dır⁴⁴, fakat onun ısrarla üzerinde durduğu aydın-bürokrat sınıf ile halk arasında düşünce, kültür ve yaşayışta uzaklık, dönemin başka metinlerinde de eleştirilen bir husustur. Gökâlp, yeni hayat kavramlaştırması ile toplumda var olduğu kabul edilen sosyal ikiliğin de önüne geçmek istemektedir.⁴⁵

Gökâlp’in hars-medeniyet ayrımı özellikle Türkçü aydınlarda Türkçülüğün ileri evresinde gelişecek olan halka doğru hareketinin de temelini teşkil edecektir. Bu hareket, yenileşmeye ilişkin Türkçülerin Avrupalılaşmak idealini sürdürmekle birlikte, Türk milliyetini tesis etmek adına yürüttükleri Türk tarih, kültür ve medeniyetini ortaya çıkarmak için başlattıkları bir harekettir. Halka doğru söylemi ve hareketinin saiki Türk aydınının düşünüşte ve yaşayışta Batılı, Türk milliyetinin özüne yabancı duruşudur. Bu bakımdan halka doğru söylemi, yenileşme süreci ile birlikte milli kültürü inşa etmek, geliştirmek, Batı taklitçiliğine mesafe koymak adına Türk aydınının üretmiş olduğu bir çözümdür.⁴⁶ Gökâlp, Türk harsının ortaya çıkarılmasına araç olarak milli terbiyeyi görür; dinde, ahlâkta, hukukta, dilde, güzel sanatlarda ve iktisatta Türk harsının keşfedilmesi ve öğretilmesi zorunluluğunu

42 Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s. 75

43 Gökâlp, “Türkçülük Nedir 1?”, *Yeni Mecmua*, sy. 25, 27 Kânûn-ı evvel 1917, s. 481.

44 Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s. 72

45 Gökâlp, “Türkçülük Nedir 1?”, s. 481.

46 Ziya Gökâlp, “Türkçülük Nedir? 2”, *Yeni Mecmua*, sy. 27, 10 Kânûn-ı sâni 1918, s. 1.

dile getirir.⁴⁷ Tekin Alp de Gökalp'in izinden giderek, milli iktisat arayışına dair yazmış olduğu bir makalede, henüz ortaya çıkarılmamış Türk harsının halkın dilinde, yaşayışında saklı olduğunu belirtmektedir.⁴⁸

III. Tanzimatçılık Aleyhtarlığına Eleştiriler

Tanzimat aleyhtarlığı mahiyetinde yazılan metinlere dair bilgi veren, iddia ve yaklaşımlara dair özet sunan, eleştirel mahiyette kaleme alınan iki metin dikkat çekmektedir. Tanzimat aleyhtarı olarak kaleme alınan, yukarıda sözü edilen metinleri hikâye eden, yorumlayan ilk önemli yazı, *Türk Yurdu*'nda Yusuf Akçura Bey tarafından yazılmış "Tanzimat Aleyhine" başlıklı yazıdır.⁴⁹ Akçura, Yunus Nadi Bey'in ve Köprülü'nün *Tasvir-i Efkâr* gazetesindeki makalelerine, Ahmed Ağaoğlu'nun *Jöntürk* gazetesinde görüşlerine dair alıntılar yaparak söz konusu metinleri değerlendirir:

Filhakika Tanzimattan beri sanayi-i nefisemizde (edebiyatta, mimarlıkta, hatta resimde) terbiye-i fikriye ve hissiyemizde, nazariyat-i siyasiyemizde, tedkikat-ı tarihiyemizde, arkalarından koştüğümüz emellerimiz, hâsılı bütün hayat-ı maneviyemizde hâkim ve nâzım olan ruh, Tanzimatçılık ruhudur. Siyasi ve idari Tanzimatçılık, Osmanlı İmparatorluğunun hududuyla tahdid edilmiş bir kozmopolitik demektir. Bu kozmopolitliğin kabiliyet-i hayat ve inkişafına inananlar da yalnız biz zavallı okumuş Türklerdik. Binaenaleyh Osmanlı Türklüğünün bugünkü ahval-i müessifesinin menşelerini araştırırken Tanzimatçılığa çarpmamız ve çatmamız tabii ve zaruridir.⁵⁰

47 Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, haz. Rıza Kardaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 28, 171.

48 "Türk milletinde ise ruh veya hars-ı millîyi bulup meydana çıkarmak kolay bir iş değildir. Türk milleti bugün üç nev' medeniyetin tesiri altında bulunuyor. Türk kavmine, Türk ırkına mahsus harstan başka Şark'tan gelen Arap medeniyeti ve Tanzimat'tan beri Garb'den gelen Avrupa medeniyeti tesirâtü (...) Avrupa medeniyetinden alınacak bir şey varsa teknik, mâlûmât ve metoddan ibarettir. Şark yani Garp ve Acem medeniyetine gelince bu medeniyetin birçok müesseseleri vardır ki Türk ruh-ı millisinde katî surette yerleşmiş, adeta Türk milletinin seciyesine dâhil olmuştur. Maamâfih Türk milletinin etvâr ve evzâ'ına esasen hâkim olan şey Türk harsından başka bir şey değildir ve olamaz. Fi'l-vâki bu harsın mâhiyeti, hakikî müesseseleri henüz meydana çıkmamış, Türk harsının mezâyâ ve nevâkısı henüz tamamıyla taayyün etmemiştir. Fakat şüphe yok ki Türk harsının müesseseleri bugün tamamıyla mevcûd ve milletin mukadderâtına onlar hâkim oluyor." Bkz. Tekin Alp, "İktisad Nokta-i Nazarından Terbiye ve Talim", *İktisadiyat*, sy. 26, 25 Ağustos 1332, s. 1-3.

49 A[kçura] Y[usuf], "Tanzimatçılık Aleyhine", *Türk Yurdu*, c. III/II, 20 Mart 1913, sy. 34, s. 349-352. Bkz. Bu makale Ek. 1.

50 Akçura, "Tanzimatçılık Aleyhine", s. 349-352. Bu yazı hakkında yazılmış bir değerlendirme için bkz. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 98-101.

Akçura söz konusu yazıda, Tanzimatçılığın bir yenileşme metodu ve anlayışı olarak anlamını yitirdiğine, Türk aydını ve bürokratu üzerinde etkisini kaybettiğine dair dile getirilen iddiaları gerçekçi bulmaz ve erken verilmiş bir hüküm olarak değerlendirir.

Tanzimatçılık aleyhtarlığı üzerine durum değerlendirmesi mahiyetinde bir başka metin Satı Bey tarafından yazılmıştır. Konuya ilişkin yazmış olduğu iki yazıda, basında cereyan eden tartışmaların bir özetini ve değerlendirmesini sunan Satı Bey, söz konusu tartışmada Tanzimat’ın bir dönem, anlayış ve yaşayış biçimi olarak unutulana, göz ardı edilen taraflarına dikkat çeker.⁵¹ İlk yazısında Türkçü aydınların meseleye dair görüşlerini kronolojik olarak ele alıp özetleyen, değerlendiren Satı Bey, özellikle Batı taklitçiliği noktasında Tanzimat ricaline yapılan eleştirileri haksız bulur ve bu konuda kanaatlerini dile getirir. Türkçü aydınların bu mesele etrafında oluşturdukları yaklaşımın, dönemi iyi anlayamamaktan neşet ettiğini söyler. Yunus Nadi Bey’in Tanzimatçıların milliyet meselesini göz ardı ettikleri yönündeki iddiasını haksız bulur, Tanzimat ricalinin umumi bir milliyet meselesine uygun siyaset izlediklerini belirtir. Satı Bey, Tanzimat aleyhtarlığı hususunda yeni bir bakış açısı geliştirmiş, “Tanzimat usulü” ve “Tanzimatçılık” kelimelerinin anlam karmaşasına dikkat çekmek istemiştir. Türkçü aydınların “Tanzimatçılar” olarak nitelediği yöneticilerin özellikle kurucu isim olan Reşid Paşa ile takipçilerinin yenileşmeye dair politik tutum ve yaklaşım farklılığını göz önünde bulundurmaya teklif etmiştir.

Satı Bey, Tanzimat dönemi yenileşme politikalarını “tarihi zaruret” kavramı ile doğrudan ilişkilendirmektedir. Bu anlamda Tanzimat ricali için kullanılan “Batı taklitçiliği” iddialarını kabul etmez. Satı Bey’in Tanzimat politikalarının gayesini izah ederken kullandığı “Hemân hiçbir şeyi kat’i bir mecburiyet karşısında bulunmadıkça yapmamışız; her hatve-i tecedüdüdü atmak için bıçak kemiğe dayanıncaya kadar beklemişiz ve bize o mecburî hatveyi attıran esbâb-ı âcilenin zâil olduğunu görür görmez adımımızı ya geriye çekmişiz veyahut başka bir istikamete tevcih etmişiz” ifadeleri dönemin zorlayıcı şartlarına, diplomatik sorunlarına dikkat çekerken aynı zamanda Türkçü aydınların, Tanzimat Dönemi yenileşme politikalarına getirdiği eleştirilere aksi bir bakış açısı ve yeni bir yaklaşım getirmektedir.⁵²

51 Satı Bey, “Tanzimatçılık Meselesi I”, *İctihad*, sy. 64, 2 Mayıs 1329, s. 1379-1383; a.mlf., “Tanzimatçılık Meselesi 2”, *İctihad*, sy. 65, 9 Mayıs 1329, s. 1402-1410.

52 “Garp mukallidliği” bizde fâilâne olmaktan ziyade münfailâne olmuş: biz garbî isteyerek taklid etmemişiz, onun hücum ve istilasına maruz kalarak hükm ü nüfuzu altına geçmişiz; Avrupa hayat ve medeniyetinin memleketimizde teşkil ettiği şiddetli seyler arasında yerimizde durmağa çalışmışız, bu seyler arasında yürümemiş sürüklenmişiz: seylâbe-i medeniyet içinde muayyen bir hedefe doğru yürümeğe veya yüzmeğe çalışan bir insana değil, bu seylâbe içinde hareketsiz durmak isterken akıntuların keyfine tebean sürüklenip giden bir kazazedeye benzemişiz; fırtına arasında demirini alarak ve yüklerinin bir kısmını

Türkçü aydınların Tanzimat aleyhtarlığına bir başka eleştirisi, Mehmet İzzet tarafından yapılmıştır. Mehmet İzzet, Gökalp ve Akçura'nın Tanzimat Dönemi yenileşme politikalarına dair eleştirilerini haksız bulur. Tanzimat reformlarının önemine, fikir hürriyetinin ve demokratikleşmenin gelişimi bakımından katkısına, hukuk devleti olmak bakımından uygulamaya koyduğu düzenlemelere dikkat çeker. Mehmet İzzet, Tanzimat Dönemi politikalarının milliyet fikrine temel oluşturduğuna, milli kimliğin gelişimine katkı sağladığına vurgu yapar.⁵³ Bu bakımdan Gökalp ve Akçura'nın eleştirilerini temelsiz iddialar ve yüzeysel bir bakış açısı olarak değerlendirir.

Sonuç

Bu çalışmada, Meşrutiyet Dönemi Türkçü aydınların metinlerinde Tanzimat eleştirilerinin kapsam ve muhtevası incelenmiştir. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in metinlerinde, Tanzimat Dönemi'nin hâkim siyasi ideolojisi Osmanlıcılık, Tanzimat eleştirisinin önemli bir konu başlığı olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ideoloji, Osmanlı Devleti'nin siyasi kayıplarının sebebi olarak görülürken, Türk toplumunun geriliğinde de en temel saik olarak düşünülmüştür. Balkan savaşları sonrasında devletin ve toplumun mevcut durumuna dair yapılan muhasebelerde Tanzimat Dönemi siyasi politikaları, devletin kurumlarında kötüleşmeyi doğuran bir unsur olarak ifade edilir.

Yunus Nadi'nin *Tasvir-i Efkâr* gazetesi'nde yazdığı "Tanzimatçılığın İflâsı" başlıklı makale, Tanzimat eleştirilerini tahrik eden önemli bir metin olmuştur. Söz konusu makalede Tanzimat'ın yenileşme anlayışına, Batı taklitçiliği olarak görülen politikalarına eleştiriler getirilmiş, bu iddialar dönemin basınında teyid, tahkik ve tenkit edilmiştir. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü Tanzimat döneminin icraatlerinin toplumda doğurmuş olduğu çatışmaya, sosyal bölünmeye ve özellikle Batı hayranlığı karşısında oluşan yenileşme karşıtlığına dikkat çekmiş, bu bölünmenin en önemli saiki olarak mektep-medrese çatışması etrafında yenileşmenin kapsam ve yöntem problemini tartışmıştır.

---

atarak ilerlemeğe çalışan bir gemi gibi değil, demirine ve ağırlığına güvenerek yerinde durmak isterken fırtınanın şiddetinden –demirinin koptuğunu, teknesinin zedelendiğini, yüklerinin karışıp döküldüğünü gören ve- istimi olmadığı için dalgalar elinde bir oyuncak haline gelen bir gemi gibi hareket etmiş.... Bu gemiyi kurtarmağa çabalayan kaptanlar -arada sırada ocakları yakmak, manevralar yapmak, safralar atmak istemişler, bunun için emirler bile vermişler... fakat bu emirlerinden kısm-ı azamının icrasız kaldığı ve -daha fenası- kendilerine halef olan kaptanlar tarafından geriye alındığını görmüşler." Bkz. Satı Bey, "Tanzimatçılık Meselesi I", s. 1381.

53 "Tanzimat'tan mukaddem devletin hali ile Tanzimat'ın kurduğu binayı mukayese edersek kanun, hürriyet ve terakki fikirlerine mukabil, keyif, esaret ve tevakkufu müşahade etmemek kabil değildir." Bkz. Mehmet İzzet, "Tanzimat'a Dair", *Büyük Mecmua*, sy. 15, 13 Teşrin-i sânî 1919, s. 227-228.

Yusuf Akçura'nın “Tanzimat Aleyhine” başlıklı metni, Meşrutiyet Dönemi basınında yazılmış Tanzimat eleştirilerini, temel iddiaları bakımından özetlerken, söz konusu eleştirileri “Tanzimatçılık” olarak nitelenen yenileşmeci bir anlayış ve tutumun iflâsı için aceleci yorumlar olarak değerlendirmiştir. Tanzimat eleştirilerine ilişkin yazılmış metinler içerisinde Satı Bey'in makaleleri, yenileşmenin anlayış ve uygulama biçimi olarak Tanzimat Dönemi'ni sosyo-politik açıdan okuma denemesi ortaya koyması açısından önemlidir. Satı Bey, Türkçü aydınların siyasi hareketlerine meşru bir zemin oluşturma amacına matuf olarak Osmanlıcılık siyasetine ve bu siyasetin kurucu aktörleri olan Tanzimat paşalarına yönelik eleştirilerini haksız bulmakta, modernleşme tarihimizin “harici dayatmalar” ve “mecburiyetler” çerçevesinde gelişmiş olan yönüne dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Tanzimatçılığa dair önemli bir eleştiri ve yaklaşım geliştirmiştir.

Kaynakça

- A[kçura]. Y[usuf]., “Tanzimatçılık Aleyhine”, *Türk Yurdu*, c. III/II, sy. 34, 20 Mart 1913, s. 349-352.
- Akçura, Yusuf, “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim*, c. 4, sy. 79, 25 Şubat 1325/9 Mart 1910, s. 5-9.
- Akçura, Yusuf, “Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi”, *Sebilürreşad*, c. 19, sy. 484, 19 Haziran 1337/1921, yay. haz. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2020.
- Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Matbaa-i Kader, 1327.
- Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Asılsoy, Abdülkerim, “Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.
- Avram Galanti, *Türklük İncelemeleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Aydoğdu, Nergiz, “Türk Siyasal Düşüncesinde “Egemenlik” Anlayışının Dönüşümü: Milli Meşrutiyet Fırkasının “Milli Egemenlik” Yorumu”, *Turkish Studies – Economy, Finance, Politics*, c. 15, sy. 4, 2020, s. 1917-1936, <https://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.46452> [Erişim Tarihi: 10.08.2021].
- Aydoğdu, Nergiz, “Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 9, sy. 1, 2020, s. 636-662.
- [Duru] Kazım Nami, “Yeni Hayata Doğru”, *Türk Yurdu*, yıl 2, sy. 2, 2 Teşrin-i sâni 1328, s. 40-45.
- Georgon, Françoise, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Georgon, Françoise, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri (1876-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Gökâlp, Ziya, “Türkçülük Nedir? 1”, *Yeni Mecmua*, sy. 25, 27 Kânûn-ı evvel 1917, s. 481-485.

- Gökalp, Ziya, "Türkçülük Nedir? 2", *Yeni Mecmua*, sy. 27, 10 Kânûn-ı sâni 1918, s. 1-3.
- Gökalp, Ziya, "Türklüğün Başına Gelenler", *Türk Yurdu*, 8 Ağustos 1329/21 Ağustos 1913, c. 4, sy. 10, s. 753-760.
- Gökalp, Ziya, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, haz. Rıza Kardeş, İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Gökalp, Ziya, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.
- [Günaltay], M. Şemseddin, "Tanzimatçılık İflas Etti mi?", *Sebilürreşad*, c. 10, sy. 236, 12 Rebiulahir 1331/7 Mart 1329/20 Mart 1913, s. 21-23.
- [Günaltay], M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 1331.
- [Günaltay], M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1341.
- Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- [Karay], Refik Halid, "Tanzimat seyahati", *Yeni Mecmua*, sy. 46, 30 Mayıs 1918, s. 381-382.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Mekteb-Medrese", *Tasvir-i Efkâr*, sy. 696, 2 Mart 1329/15 Mart 1913, s. 2.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Musahabe: Eski Eserlerimiz", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Zilhicce 1331/4 Teşrin-i sâni 1329/17 Kasım 1913, s. 2.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Musahabe-i İçtimaiye: Manâ-yı Teceddüd", *Tasvir-i Efkâr*, sy. 661, 1 Rebiülevvel 1331/26 Kanûn-ı sâni 1328/8 Şubat 1913, s. 2.
- Mehmet İzzet, "Tanzimata Dair", *Büyük Mecmua*, sy. 15, 13 Teşrin-i sâni 1919, s. 227-229.
- "Milli Meşrutiyet Fırka-ı Siyasiyesinin Beyannamesi", *Sabah*, sy. 8251, 1912, s. 3.
- Mimar Kemaleddin, "Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası", *Türk Yurdu*, c. 3, sy. 12, Mart 1329, s. 381-384.
- Satı Bey, "Tanzimatçılık Meselesi 1", *İctihad*, sy. 64, 2 Mayıs 1329, s. 1379-1383.
- Satı Bey, "Tanzimatçılık Meselesi 2", *İctihad*, sy. 65, 9 Mayıs 1329, s. 1402-1410.
- Somel, Selçuk, Akşin, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi", *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 88-116.
- Tekin Alp, "İktisad Nokta-i Nazarından Terbiye ve Talim", *İktisadiyat*, yıl 1, sy. 26, 25 Ağustos 1332, s. 1-3.
- Yunus Nadi, "Siyasiyat: Mekteb-Medrese", *Tasvir-i Efkâr*, sy. 707, 26 Mart 1913/13 Mart 1329, s. 1.
- Yunus Nadi, "Tanzimatçılığın İflası", *Tasvir-i Efkâr*, sy. 693, 27 Şubat 1328/12 Mart 1913, s. 1.

EK-1: TANZİMATÇILIK ALEYHİNE*

Son ayların vekâyi’i, Osmanlı Türk efkâr-ı umûmiyesini, “Devre-i Tanzimat”ın tedkik ve muhâkemesine sevk ederek, “Tanzimatçılık” aleyhine bir cereyan husûle getirdi. “Tanzimat” ve “Tanzimatçılık” meselesini münevver Türklerin pîş-gâh-i tefekkür ve mutâlaasına sarâhat-i tâmmе ile ilk önce vaz’ eden, Diyarbekirli Ziya Bey olmuştur. Fakat meselenin anâsırı, az çok düşünen dimağlarda, bir hayli zamandan beri taazzuv ve teşekkül etmeksizin çalkalanmıyor değildi. Mesela şu satırları yazan bile, millet-i Osmâniye ihdâsı teşebbüsünün vâhiliğini iddiâ ederken (1)⁵⁴ yâhud medreselerin ıslahına asla yanaşılmaksızın sırf mekâtib-i nizâmiye tesisine çalışılmış olmasını muâheze eylerken (2)⁵⁵ Tanzimatçılığa taarruz etmiş oluyordu. Keza sekiz yıl akdem Tanzimat’ın müdafî’i olan mütefekkir bir siyâsî, birkaç ay evvel “kemal-i cesaretle kabul ve ilan olunmalıdır ki Arabistan ve Arnavudluk ile Rumeli temsîl-i millî ve tevhîd-i anâsıra müsâid sahalara değildir”⁵⁶ diye bağırırken, Tanzimatçılığın aleyhine cesurâne yürümüş oluyordu.

“Tanzimatçılık meselesi” son haftalarda gazetelerin saha-i muhâkemâtına girdiğinden Tanzimatçılığa hücum da tabîî şiddetlendi: Tasvir-i Efkar, “Tanzimatçılığın İflasını” ilan etti; Jön Türk arkadaşının ilânını tekrar ve tekidde çekinmedi. Yazılarında müteennî davranmayı seven Köprülüzâde Fuad Bey de bahse karışarak, “Mekteb-Medrese” makalesiyle Tanzimatçılığın en za’îf bir noktasına yüklendi.

Ben zannediyorum ki “Tanzimatçılığın İflasını” ilan henüz erkendir. Tanzimatçılığın daha hayli sermayesi var. Münevver fikirli denilen âdemlerimizin çoğu hâlâ Tanzimatçıdır, hükümet, mekteb, matbuât hâlâ Tanzimatçılar elindedir. Bununla beraber iflas makalelerini biraz okuyalım:

“Tanzimat usul-i teceddüdü, esâsât-ı metfneye hiç de ehemmiyet vermeyen bir tehâlûk ile garba teveccüh etmiş, herşeyi garbden almak tarikini ihtiyâr ile şarki hemân kâmil denilecek bir halde ihmal eylemiştir. İşte biz, hatânın menşe-i azîmini burada buluyoruz. Milletın terakkî ve tekâmülü için taklîd yolu demek olan Tanzimat usulü hiç de kâfi değil idi. Kâfi olmamak şöyle dursun, hattâ tevfid-i mazarrat dahî eylemiş olduğu, işte şimdi bütün ananesiyle anlaşılmiş bulunuyor.

“Tanzimatçılar mekteb açtılar, lâkin medreseler hal-i tevakkuf-ı sâbıklarını muhafaza ederek muhafaza ederek kenarda kaldılar. Ortada Dâru’l-ulûm olmak üzere hem mekteb, hem medrese bulundu. Bunların veche-i tadrîs ve talîmleri bi’t-tabî’ muhtelif gayeler takib etti. Çıkan netice mektebin de medresenin de tam

* A[kçura] Y[usuf], “Tanzimatçılık Aleyhine”, *Türk Yurdu*, c. III/II, sy. 34, 20 Mart 1913, s. 349-352.

54 Üç Tarz-ı Siyaset, sahife: 6, 16, 23.

55 Sırat-ı müstakim, 25 Şubat 1325, “Medreselerin Islahı”.

56 Milli Meşrutiyet Fırkası Beyannamesi, sahife: 7

bir fâide temin edememesi sûretinde tecellî eyledi. Tanzimatçılar ortaya Adliye teşkilâtı çıkardılar, mehâkim-i şeri'yede, mahsûr ve mahdûd bir şekil ile bi't-tabî muhafaza-i mevcûdiyet eyleyerek tevzî-i adalet ve ihkâk-ı hukûk bir mecrâ-yı sâlîme mâlikiyetten dûr kaldı.

“Milliyet meselesi ise Tanzimatçıların hiç hâtır ve hayalinden geçmemiş idi. Binaenaleyh devr-i Tanzimatdan itibaren terakkî ve tekâmül nâmına atıldığı iddiâ olunan hutuvât, hep evhâm [351] ve hayalâta istinâd eylemiştir. Bunun neticesi kendi mahsûsât-ı kavmiye ve milliyesine sâhib bir millet halinde taazzuv ve teşekkül edememeliğimiz suretinde tahakkuk etti. Fakat Tanzimatçılık gerçi iflas etti; fakat bize de işte görülüyor ki pek bahalıya mâl oldu.” “Tanzimatçılığın İflası”, Yunus Nadi, Tasvir-i Efkar, 27 Şubat 1328.

“Tanzimatı tatbik ederken, biz hayât-ı hakîkati ve anâsır-ı kavmiyeyi büsbütün gözden kaçırdık. Zannettik ki Avrupa'yı taklid etmek ile, Avrupa'dan yapılmış bitmiş kanunları, hazırlanub tamam olmuş teşkilâtı ödünç almak ile o kanunlar, o teşkilât bizim vatanımızda kendi memleketlerindeki semerâtı verecektir. Biz, ne tarihi, ne ananeyi, ne memleketimizin teşkilât-ı husûsiyesini, ve ne de kavmimizin hâlet-i rûhiyesini hesâba katmadık. İşte diğer kusurların müvellidi olan bu esas kusurdur ki Tanzimat'ın, teceddüdâtın biz de hayata intikalini adem-i muvaffakiyete mahkum etti.

“Tanzimatçılık bize yalnız idâre ve siyâsette değil, hayât-ı milliyemizin bütün şubâtında meselâ Edebiyatta, gazetecilikte, hayât-ı umumiyeye ve ictimâiyeye dahî aynı derecede, belki daha ziyâde meş'ûm olmuştur”. “Tanzimatçılığın İflası”, Ahmed Agayef, JönTürk, 1 Mart 1329.

“Garb âlemiyle olan münâsebâtımız neticesinde, memleketimize ıslâhât ve teceddüd fikirleri girmeğe başlayınca, mütefekkirin ve ricâl-i devletin en evvel düşündükleri şey, garb müessesâtını taklid etmek oldu. Evvela kıyafetlerden başlayan garb mukallidliği, heyet-i ictimâiyemizin her unsûrunda kendini gösterdi; ve tıpkı hiç yoktan yeni bir âlem-i ictimâî vücûda getiriliyor gibi, yeni vazifeler için yeni unsûrlar, yeni müesseseler meydana çıkarıldı.

“... büyük Reşit Paşa'dan beri meydana çıkan ıslâhât ve teceddüd taraftarları Âli Paşalar, Fuad Paşalar, Midhat Paşalar, yapmak istedikleri teceddüdün bir esâs-ı metine istinâddan mahrûm, sahte ve bir dereceye kadar da muzırr olduğunu anlayamadılar. İctimâî meseleler hakkında pek az hâiz-i vukûf ve salâhiyet sâhibi olan o âdemler, hakîkî bir teceddüdün ne demek olduğunu, bir heyet-i ictimâiyeye yeniliğin ne sûretle idhâli lâzım geleceğini ma'at-teessüf bilemiyorlardı. İşte bunun için, memleketi cehlin ve taassubun sürüklediği girdab-ı felâket ve izmihlalden kurtarmak maksadıyla, artık mütefessih bir hâle gelen eski ictimâî uzuvlar yerine yeni uzuvlar ikâme etmek ve teceddüd vazifesini tamamıyla o yeni uzuvlara tahmîl etmek istediler. Fakat bunun netâyici pek garib ve aynı zamanda vahim ve tehlikeli oldu: memleketin bütün anâsır-ı medeniye ve ictimâiyesinde

tuhaf ve manasız bir “şenâet” vücûda geldi, tabiatıyla meydana gelen bir tezâd memleketteki ictimâî tabakalar arasında mevcûd girdab-ı ahlâkî bir kat daha [352] derinleştirdi. Bu suretle Tanzimat ve ıslâhât fikirleri avâm kitlesi meyânına intişâr edemeyerek- daha doğrusu onlar arasında nev‘umma dinsizlik şeklinde telakkî olunarak- yalnız sunûf-ı mümtâze ve müdebbireye has bir telakkî mâhiyetinde kaldı. Garbî fena veya yanlış bir sûrette taklîdden ibâret kalan bu yanlış tecceddüd-perverlik, sunûf-ı havâsın Avrupa âlâyişine, hayât-ı sefâhete müncezib vatansız ve milliyetsiz bir kitle haline gelmesinden fazla bir netice tevfid etmedi ve memleketi altmış yetmiş senedir, bîsûd hayaller arkasından koşturub durdu.

“Altı yüz seneden beri az çok muayyen ve mukarrer bir şekl-i ictimâî almış, mütemeddin bir heyet-i ictimâîye hâline girmiş olan cemiyetimizin -mahsûl-ı tekâmül olan teferruk münasebetiyle- vezâif-i muhtelife ifâ eden muhtelif uzuvları mevcûd idi: arâzî teşkilâtı, esnaf teşkilâtı, adliye teşkilâtı, idâre teşkilâtı biz de epey mütekemmil bir dereceye reşîde olmuştu. Filhakîka bu teşkilât hükümetin son edvâr-ı inhitâtında epey bozulmuş, eskimiş, muhtâc-ı tensik bir hâl almıştı. Fakat eğer müceddidlerimiz onları ihmâl etmeyerek aynı esasları zamanın icâbâtına göre tanzîm ve tensike bezl-i ehemmiyet etselerdi, tabii memleket bugün bu mertebede bulunmazdı. Halbuki onlar Garbî takliden -memleketin ihtiyâcâtıyla hiç de kâbil-i telif olmayan- yeni müessesâtı meydana getirmekle beraber, onların yanında eski müessesâtı da bir hâl-i inhitâtta idâme ve ibkâ ettiler. Bu suretle aynı gâyeye hâdim olmaları icâb eden müesseseler, bilakis, yekdiğerinin vezâifini işgâl ve ibtâl etmeğe başladı. Bir memleketin icâbâtı, ‘ana’nâtı nazar-ı itibâra alınmayarak yapılan yenilikler, eski mevcudları büsbütün ihlalden başka bir şeye yaramaz!” “Mekteb-Medrese”, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Tasvir-i Efkar, 2 Mart 1329.

Ahmed Bey, hayât-ı milliye şubâtının cümlesine Tanzimatçılık ruhunun nefh edilmiş olduğunu söylüyor ki bu, bence de çok doğrudur. Filhakîka Tanzimatdan beri sanâyi-i nefisimizde (edebiyatta, mimarlıkta, hatta resimde), terbiye-i fikriye ve hissiyemizde, nazariyât-ı siyâsiyemizde, tedkîkât-ı târihiyemizde, arklarından koştığımız emellerimizde, hâsılı bütün hayât-ı mânevîyemizde hâkim ve nâzım olan ruh, Tanzimatçılık ruhudur. Siyâsî ve idârî Tanzimatçılık, Osmanlı imparatorluğunun hudûduyla tahdîd edilmiş bir kozmopolitik demektî, bu kozmopolitliğin kâbiliyet-i hayât ve inkişâfına inananlar da yalnız biz zavallı okumuş Türklerdir. Binaenaleyh Osmanlı Türklüğünün bugünkü ahvâl-i müessifesinin menşelerini araştırırken Tanzimatçılığa çarpmamız ve çatmamız tabii ve zarûrîdir.

